

راهبردهای ارتقای امنیت اقتصادی بر پایه همکاری ایران و پاکستان

محمد جعفری^۱

چکیده

بررسی روابط تجاری ایران و پاکستان، نشان‌دهنده اثرگذاری بیشتر مسایل دوجانبه نسبت به مسایل بین‌المللی مانند تحریم‌ها بر روابط دو کشور است. از مهم‌ترین فرصت‌های همکاری ایران و پاکستان می‌توان به مواردی مانند همکاری در حوزه زیرساخت‌ها و مسایل فنی و مهندسی، انرژی، برق و تجارت، اشاره کرد. مسایل بانکی، بالا بودن تعرفه‌های گمرکی، تبلیغات ناکافی محصولات ایرانی، بالا بودن هزینه‌های حمل‌ونقل، وابستگی اقتصادی پاکستان به عربستان و امارات و استفاده آمریکا از صندوق بین‌المللی پول به‌عنوان اهرم فشار و در نهایت، مسایل مربوط به بیماری کرونا، از مهم‌ترین چالش‌های روابط دو کشور به شمار می‌آیند. تعامل فزاینده بخش‌های اقتصادی وزارت امور خارجه با دولت پاکستان، سرمایه‌گذاری مشترک، به‌ویژه در حوزه‌های نساجی، چرم و صنعت بسته‌بندی، ارایه خدمات فنی و مهندسی مورد نیاز پاکستان، ایجاد شبکه توزیع محصولات ایرانی و اعطای نمایندگی فروش، تبلیغات و برگزاری نمایشگاه‌های تخصصی برای کالاهای ایرانی و برقراری پیمان‌های پولی دوجانبه از مهم‌ترین راهکارهایی هستند که در راستای تقویت امنیت اقتصادی و افزایش همکاری‌های اقتصادی دو کشور پیشنهاد می‌شوند.

واژگان کلیدی: روابط تجاری، پاکستان، پیمان‌های پولی، سرمایه‌گذاری مشترک.

مقدمه

را باید در مسافرت رییس‌جمهوری وقت ایران، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به پاکستان دانست که با استقبال گرم ژنرال ضیاءالحق و دیگران همراه بود. در جریان جنگ عراق و ایران، پاکستان با حمایت از ایران، تجاوز عراق به ایران را محکوم کرد و حتی بندر کراچی را در زمان جنگ تحمیلی برای تخلیه بار در اختیار ایران قرار داد و نخستین قرارداد دفاعی دو کشور در سال ۱۹۸۹ به امضای دو طرف رسید (محمدی و احمدی، ۱۳۹۴، صص. ۹۰-۹۲).

با وقوع انقلاب اسلامی در ایران، پاکستان نخستین کشوری بود که ایران را به رسمیت شناخت. وزیر کابینه ضیاءالحق، یعنی خورشید احمد با وجود مخالفت برخی مقام‌های پاکستانی در ۱۴ ژانویه ۱۹۷۸ با امام خمینی (ره) در پاریس دیدار کرد. ملاقات وی به‌منظور رساندن این پیام بود که پاکستان آماده است روابط دوستانه‌ای را با رهبر انقلاب اسلامی ایران برقرار کند. نقطه عطف روابط دوستانه ایران و پاکستان

بیدالله‌خانی و رضایی‌زاده، ۱۳۹۱، صص. ۱۵۰-۱۵۶؛
غفوری و دالوند، ۱۳۹۴، صص. ۴۸-۵۲).

بازار پاکستان یک بازار کاملاً رقابتی است و
اتاق‌های بازرگانی، اتحادیه‌ها و تشکل‌ها
نقش بسیار پررنگی در اقتصاد این کشور
دارند، اما نقش دولت صرفاً قانون‌گذاری و
سیاست‌گذاری است و دخالتی در بازار ندارد.
همین موضوع یکی از عوامل پایین بودن
نرخ تورم و بیکاری در این کشور است.

۱- فرصت‌های همکاری ایران و پاکستان

در این بخش به عمده فرصت‌های همکاری ایران و
پاکستان در ابعاد و حوزه‌های مختلف اقتصادی اشاره
می‌شود. بازار پاکستان یک بازار کاملاً رقابتی است و
اتاق‌های بازرگانی، اتحادیه‌ها و تشکل‌ها نقش بسیار
پررنگی در اقتصاد این کشور دارند، اما نقش دولت
صرفاً قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری است و دخالتی در
بازار ندارد. همین موضوع یکی از عوامل پایین بودن
نرخ تورم و بیکاری در این کشور است. بنابراین، یکی
از شرط‌های ورود و ماندگاری در بازار پاکستان توجه
به رقابت‌پذیری کالاها و خدمات است. از سوی دیگر،
سابقه بیش از ۲۰ ساله عضویت در سازمان تجارت
جهانی و داشتن تجارت آزاد با کشورهای آسیایی مانند
چین و مالزی، رقابت و ورود به بازار پاکستان را
دشوارتر از سایر کشورهای همسایه کرده است. در ادامه
زمینه‌های تجاری بین دو کشور بررسی می‌شود
(عباس‌زاده و صبوری‌پور، ۱۳۹۵).

علاقه مردم پاکستان به مردم ایران جزء
جدایی‌ناپذیر زمینه فکری و تاریخی مردم این کشور
بوده و هم‌اکنون هم به‌قوت خود باقی است؛ برای
مثال، در سال ۲۰۱۳ در نظرسنجی انجام شده توسط
مؤسسه مطالعات پیو، پاکستانی‌ها با ۶۹ درصد
مساعدترین دیدگاه را بین ۳۹ کشور جهان نسبت به
ایران داشتند که نشان‌دهنده پیوند ناگسستنی دو ملت
است. ایران و پاکستان به‌عنوان دو بازیگر مهم جنوب
غربی آسیا با داشتن مرزهای مشترک پهناور
تأثیرگذاری مهم بر تحولات بین‌المللی داشته‌اند.
ضرورت‌های سیاسی و ژئواستراتژیکی بین ایران و
پاکستان با وجود اختلاف در منافع و چشم‌اندازهای
سیاسی در مورد مسایل منطقه‌ای و جهانی، باعث
رابطه نزدیک بین دو کشور شده است. ماهیت و
محتوای روابط دوجانبه ایران و پاکستان در مورد
مسایل منطقه‌ای و بین‌المللی مختلف از جمله مسایل
امنیتی و مرزی متغیر افغانستان، هندوستان و آمریکا،
منافع فرقه‌ای شیعه و سنی و گروه‌های افراطی و
سلفی، مسئله هسته‌ای و نیروهای ناتو می‌تواند بر
آینده روند صلح و ثبات در آسیا تأثیرگذار باشد. در
کنار این، بهره‌برداری از ظرفیت‌های مهم اقتصادی و
زدودن چالش‌ها برای گسترش روابط با پاکستان در
شرایط حساس تحریم کنونی از اهمیت زیادی
برخوردار است. از این‌رو، در این پژوهش کوشش
می‌شود ضمن بررسی تجارت و مهم‌ترین
ظرفیت‌های اقتصادی دو کشور، به چالش‌های مهم در
این ارتباط و در نهایت، راهکارهای لازم برای
گسترش روابط دو کشور اشاره شود (جوادی‌ارجمند،

۱-۱- تجارت

صادرات به پاکستان است که برای ایجاد ارزش افزوده و ارزآوری بیشتر باید صادرات کالای فراوری شده را مدنظر قرار داد. در این بخش کوشش می‌شود مهم‌ترین محصولات صادراتی و وارداتی پاکستان و تجارت این کشور با ایران بررسی و به فرصت‌های مهم تجاری دو کشور اشاره شود (عباس‌زاده و صبوری‌پور، ۱۳۹۵).

از مشکلات اصلی تجارت با پاکستان قاچاق کالا است که این موضوع، به واسطه مرزهای طولانی و نسبتاً ناامن به واسطه حضور گروهک‌های تروریستی و عدم کنترل مرزهای مشترک، به خصوص در سمت پاکستان تشدید شده است. خام‌فروشی کالا، به‌ویژه پوست خام، خرما و حبوبات از دیگر مشکلات

جدول ۱- مهم‌ترین محصولات وارداتی پاکستان در سال ۲۰۱۹

ردیف	محصول	ارزش (میلیارد دلار)	سهم (درصد)
۱	سوخت‌های فسیلی	۱۴/۴	۲۸/۷
۲	ماشین‌آلات	۴/۷	۹/۴
۳	تجهیزات الکترونیکی	۴/۲	۸/۵
۴	آهن و فولاد	۳/۱	۶/۱
۵	مواد شیمیایی آلی	۲/۳	۴/۷
۶	پلاستیک و مصنوعات آن	۲/۲	۴/۴
۷	انواع روغن‌های گیاهی و حیوانی	۱/۹	۳/۸
۸	وسایل نقلیه	۱/۴	۲/۹
۹	دانه‌ها و میوه‌های روغنی	۱/۲	۲/۴
۱۰	پنبه	۰/۸۳۳	۱/۶
۱۱	محصولات پتروشیمی	۰/۷۹۸	۱/۵
۱۲	مشتقات آهن و فولاد	۰/۷۵۵	۱/۵

مأخذ: Trade map

گازهای نفتی و هیدروکربورهای گازی شکل مایع شده به ارزش ۴۳ میلیون دلار، پروپان مایع شده به ارزش ۴۰ میلیون دلار، دیگر روغن‌های سبک به ارزش ۳۶ میلیون دلار، انواع پسته به ارزش ۳۴ میلیون دلار، قیر نفت به ارزش ۳۱ میلیون دلار، الکیل بنزین نفتی به ارزش ۲۱ میلیون دلار و انواع شکلات به ارزش ۳۲ میلیون دلار، مهم‌ترین محصولات صادراتی ایران را به پاکستان تشکیل می‌دهند. نکته مهم در صادرات ایران به پاکستان این است که با وجود تحریم‌های ظالمانه بین‌المللی و آمریکا علیه فعالیت‌های اقتصادی، صادرات ایران به این

براساس جدول شماره ۱، سوخت‌های فسیلی به ارزش ۱۴/۴ میلیارد دلار و با داشتن سهم ۲۸/۷ درصدی مهم‌ترین محصول وارداتی پاکستان به شمار می‌آید و ماشین‌آلات، تجهیزات الکترونیکی، آهن و فولاد، مواد شیمیایی آلی، پلاستیک، انواع روغن‌های گیاهی و حیوانی، وسایل نقلیه، دانه‌های روغنی، پنبه، محصولات پتروشیمی و مشتقات آهن و فولاد در رتبه‌های بعدی قرار دارند. این در حالی است که انواع میله‌های آهنی و فولادی به ارزش ۱۰۰ میلیون دلار مهم‌ترین محصول صادراتی ایران به پاکستان به شمار می‌آید و بعد از آن،

یک‌جانبه این کشور میزان صادرات ایران به پاکستان در سال ۲۰۱۹ به ۵۳۲/۶ میلیون دلار افزایش یافته است. این موضوع نشان‌دهنده آن است که مسایل دوجانبه در مقایسه با مسایل بین‌المللی مانند تحریم‌ها، اثرگذاری بیشتر بر روابط دوجانبه داشته است و کاستی‌های روابط دو کشور بیشتر از مسایل دوجانبه مانند مسایل مدیریتی، گمرکی و عوارض مربوط به آن اثر پذیرفته است.

کشور در دوره‌های زمانی مختلف حالت صعودی داشته است؛ برای مثال، صادرات ایران از ۱۶۷/۷ میلیون دلار در سال ۲۰۱۳ به ۱۸۵/۷ میلیون دلار در سال ۲۰۱۴، ۲۶۰/۸ میلیون دلار در سال ۲۰۱۵، ۳۲۳ میلیون دلار در سال ۲۰۱۶، ۳۲۷/۶ میلیون دلار در سال ۲۰۱۷ و ۳۷۵/۳ میلیون دلار در سال ۲۰۱۸ افزایش یافته است و حتی با وجود خروج آمریکا از برجام و بازگشت تحریم‌های

جدول ۲- مهم‌ترین محصولات صادراتی پاکستان در سال ۲۰۱۹

ردیف	محصول	ارزش (میلیارد دلار)	سهم (درصد)
۱	محصولات نساجی، انواع لباس و پارچه‌های فرسوده، دستمال	۴	۱۷
۲	پنبه	۳/۲	۱۳/۶
۳	محصولات پوشاک بافتنی	۳	۱۲/۷
۴	محصولات پوشاک غیربافتنی	۲/۸	۱۱/۸
۵	غلات	۲/۳	۹/۹
۶	انواع محصولات چرمی	۰/۶۳۴	۲/۶
۷	ماهی و انواع سخت‌پوستان	۰/۴۷۵	۱/۹
۸	وسایل نوری، پزشکی و جراحی	۰/۴۵۴	۱/۹
۹	نمک و گوگرد	۰/۴۳۴	۱/۸
۱۰	میوه و آجیل	۰/۳۹۸	۱/۶
۱۱	سوخت‌های فسیلی	۰/۳۵۸	۱/۵
۱۲	مس و مشتقات آن	۰/۳۵۴	۱/۴
۱۳	شکر	۰/۳۴۳	۱/۴
۱۴	انواع نوشیدنی و سرکه	۰/۳۲۳	۱/۳

مأخذ: Trade map

سفیدشده یا کامل سفیدشده به ارزش ۲۸۴ میلیون دلار مهم‌ترین محصول وارداتی ایران از پاکستان به شمار می‌آید. بعد از آن، برخی حیوانات مانند گاو به ارزش ۲۴ میلیون دلار، دانه کنجد به ارزش ۲۴ میلیون دلار، گلابی هندی و انبه به ارزش ۲۴ میلیون دلار، انواع گوشت تازه و یخ‌زده به ارزش ۱۳ میلیون دلار، شتر به ارزش ۱۰ میلیون دلار، انواع موز به ارزش ۴ میلیون دلار، برنج پوست‌کنده به ارزش ۳ میلیون دلار،

براساس جدول شماره ۲، محصولات نساجی به ارزش ۴ میلیارد دلار و با داشتن سهم ۱۷ درصدی، مهم‌ترین محصول صادراتی پاکستان به شمار می‌آید و پنبه، محصولات پوشاک بافتنی، محصولات پوشاک غیربافتنی، غلات، انواع محصولات چرمی، ماهی، وسایل نوری، نمک، میوه و آجیل، سوخت‌های فسیلی، مس، شکر و انواع نوشیدنی و سرکه در رتبه‌های بعدی قرار دارند. این در حالی است برنج نیمه

۱-۲- انرژی

اهمیت انرژی بدان حد است که دولت‌های مصرف‌کننده تضمین مکان‌های تولید انرژی و دولت‌های تولیدکننده مکان‌های مصرف انرژی و هر دو ایجاد مسیرهای انتقال و تأمین فناوری‌های مربوط به انرژی را جزء اهداف ملی و امنیت ملی خود به شمار می‌آورند. ایران با قرار گرفتن در منطقه خاورمیانه و بین دو حوزه سرشار از انرژی، یعنی خلیج فارس و دریای خزر دارای اهمیتی ژئواستراتژیک است. از سوی دیگر، براساس آمار اداره اطلاعات انرژی آمریکا، گاز طبیعی ۴۹ درصد از انرژی اولیه پاکستان را تأمین می‌کند که تمام آن در داخل این کشور تولید می‌شود. گفتنی است، متوسط تولید میادین گازی در این کشور به شدت رو به کاهش است. در این راستا یکی از معبرهای مهم تأمین گاز که می‌توانست تا حد زیادی نیازهای گازی پاکستان را برطرف کند، پروژه خط لوله صلح بود که به دلایلی مانند تحریم‌های بین‌المللی، فشار آمریکا و عربستان سعودی و عدم اعتماد هند و پاکستان به یکدیگر به حالت تعلیق و تعطیل درآمده است. براساس توافق انجام شده در زمان انعقاد قرارداد، پاکستان باید به‌ازای هرروز تأخیر در اجرای تعهدات خود یک میلیون دلار به ایران جریمه پرداخت می‌کرد. با توجه به اینکه پاکستان باید در روز یک ژانویه ۲۰۱۵ تعهدات خود را به صورت کامل انجام می‌داد، ایران خواستار ۱/۲ میلیارد دلار جریمه از دولت پاکستان بود، اما براساس توافقنامه جدید در سال ۲۰۱۹، ایران دیگر به دلیل تأخیر پاکستان در اجرای این پروژه از این کشور شکایت نخواهد کرد و این کشور را وادار به پرداخت جریمه نمی‌کند.

مشتقات آهن و فولاد به ارزش ۲ میلیون دلار، گرید بطری به ارزش ۲ میلیون دلار، انواع افزودنی‌ها برای روغن‌های نفتی به ارزش ۱ میلیون دلار و آلات و دستگاه‌های لرنه‌نگاری به ارزش ۱ میلیون دلار از مهم‌ترین محصولات وارداتی ایران از پاکستان به شمار می‌روند. واردات ایران در سال‌های گذشته کمتر از ۷۰ میلیون دلار بوده و روند یکسانی را طی کرده است. با توجه به اینکه عمده صادرات پاکستان، مواد خام، غذایی و مصرفی است و از سوی دیگر، اثرپذیری کمتری از تحریم‌های آمریکایی دارد، فرصت مناسبی برای ایران وجود دارد تا بخشی از نیازهای وارداتی خود را از این کشور تأمین کند. علاوه بر این، به استناد آمارهای گمرکی کشور، ایران بیش از ۱۲۰ قلم کالایی را با حجم و ارزش‌های متفاوت به پاکستان صادر می‌کند که شامل اقلامی مانند پنیر، میوه، مصالح ساختمانی و کالاهای پتروشیمی است. این روند با وجود فقدان روابط بانکی و موانع گمرکی و تجاری همچنان رو به افزایش است که در این سال‌ها صادرکنندگان ایرانی موفقیت‌های خوبی را در بازارهای مواد نفتی و مشتقات پتروشیمی، مواد غذایی، پسته، خرما، انواع نان، مواد صنعتی و شیمیایی، تجهیزات ساختمانی و بهداشتی، محصولات ساخته شده از آهن و فولاد به دست آورده‌اند. از سوی دیگر، ایران می‌تواند برخی محصولات وارداتی خود مانند گوشت، برنج، منسوجات، تجهیزات ورزشی و پزشکی، میوه‌های گرمسیری و برخی اقلام کشاورزی را که در حال حاضر از دیگر کشورها وارد می‌کند از پاکستان تأمین کند.

است که در صورت تکمیل آن می‌توان صادرات برق به پاکستان و بندر گوادر را تا ۳۰۰ مگاوات افزایش داد. در حال حاضر از طریق یک خط انتقال ۱۳۲ کیلوولت که از جکیگور سیستان و بلوچستان ایران تا منطقه «مند» پاکستان ادامه دارد، ۱۰۰ مگاوات برق از ایران به پاکستان صادر می‌شود. همچنین از طریق دو خط ۲۰ کیلوولت در منطقه میرجاوه و سراوان حدود چهار مگاوات برق به پاکستان صادر می‌شود که با احتساب این دو خط می‌توان گفت، مجموع میزان صادرات به این کشور همسایه حدود ۱۰۴ مگاوات است. با احداث خطوط جدید انتقال برق مذاکرات دیگری برای افزایش صادرات برق ایران به پاکستان تا مرز یک‌هزار مگاوات آغاز شده است.

در مجموع، پاکستان به‌رغم فشارهای بودجه‌ای ناشی از واردات نفت و گاز، همچنان وابستگی بالایی به تولید برق حرارتی دارد، به‌گونه‌ای که در حال حاضر، تقریباً دوسوم ظرفیت و ۷۰ درصد تولید برق این کشور را تولید حرارتی تشکیل می‌دهد و عمده سوخت این نیروگاه‌ها وارداتی است. از باقی تولید این کشور، سهم غالب به‌طور عمده برق‌آبی و به میزان کم متعلق به انرژی هسته‌ای است. انرژی‌های تجدیدپذیر تنها ۵/۱ درصد از ظرفیت نصب‌شده این کشور را تشکیل می‌دهند. انتظار می‌رود پاکستان تا افق ۲۰۲۵ به‌طور متوسط به ۱۱ هزار مگاوات واردات برق نیاز داشته باشد. با وجود این، تصاحب سهم مناسب از این بازار بالقوه به کارکرد مناسب صنعت برق و دولت ایران و برنامه‌ریزی دقیق برای به‌دست آوردن سهم مناسب از بازارهای صادراتی برق به پاکستان وابسته است.

پاکستان تا سال ۲۰۲۴ خط لوله واردات گاز از ایران را تکمیل و روزانه ۷۵۰ میلیون فوت‌مکعب گاز (۲۱/۵ میلیون مترمکعب) از کشورمان دریافت می‌کند. علاوه بر این، از مجموع ۵۰ میلیارد دلار واردات پاکستان، ۱۴/۴ میلیارد دلار به واردات سوخت‌های فسیلی اختصاص دارد که این موضوع اهمیت انرژی را در تحکیم روابط با این کشور نشان می‌دهد. به ترتیب کشورهای امارات، قطر، عربستان سعودی، آفریقای جنوبی، کویت، هلند، عمان و ایران از مهم‌ترین کشورهای تأمین‌کننده انرژی این کشور به شمار می‌آیند. در واقع، ایران با وجود اینکه در مجاورت ژئوپلیتیکی و هم‌جواری این کشور قرار دارد، نسبت به دیگر کشورهای مهم صادرکننده انرژی به پاکستان، عملکرد ضعیفی داشته و در جایگاه هشتم قرار گرفته است. ایران باید برای تحکیم روابط خود از نیاز فزاینده پاکستان به انرژی، موقعیت همسایگی و مهم برای حمل‌ونقل و سوپا انرژی به این کشور استفاده کند.

۱-۳- همکاری در زمینه برق

نیاز پاکستان به برق، از دیگر جنبه‌های همکاری انرژی این کشور با ایران است. از آنجا که اسلام‌آباد از سال ۲۰۰۲، به‌طور فزاینده‌ای برای نیازهای انرژی خود به تهران متمایل شده، ایران توانسته است به پاکستان برق صادر کند. در این ارتباط، در سال ۲۰۰۲، ایران و پاکستان نخستین موافقتنامه صادرات برق را به میزان ۳۴ مگاوات امضا کردند و سپس، این رقم را به ۷۴ مگاوات رساندند و اکنون این رقم به ۱۰۰ مگاوات افزایش یافته است. یک خط انتقال نیروی برق ۲۲۰ کیلوولت نیز در منطقه «پلان» چابهار در دست احداث

۱-۴- همکاری در حوزه زیرساخت‌ها

اقتصاد دو کشور و کیفیت پایین کالاهای پاکستانی، عدم بهره‌گیری مؤثر از ظرفیت نهادهای همکاری منطقه‌ای مانند سازمان همکاری اقتصادی (اگو) در روابط اقتصادی دوجانبه و مهم‌تر از همه تأثیرپذیری همکاری‌های اقتصادی از تحولات سیاسی داخلی و منطقه‌ای اشاره کرد. در ادامه، برخی از مهم‌ترین عوامل یادشده تشریح می‌شود (محمدی و احمدی، ۱۳۹۴، صص. ۹۴-۹۷).

۲-۱- عامل ویروس کرونا

امروز بیماری کرونا، بر تمام سطوح فعالیت‌های اقتصادی کشورهای دنیا اثر منفی گذاشته و پاکستان هم از این قاعده مستثنا نبوده است. این موضوع می‌تواند به‌نوبه خود از چالش‌های گسترش همکاری‌های اقتصادی ایران و پاکستان به شمار آید. گسترش سریع ویروس کرونا از ۲۰ فوریه ۲۰۲۰، به توقف فعالیت اقتصادی در پاکستان منجر شده، به‌گونه‌ای که بیشتر فعالیت‌های اقتصادی به حالت راکد درآمده است. بسته شدن مشاغل تجاری و اختلال در زنجیره عرضه داخلی بر تجارت، عمده‌فروشی و خرده‌فروشی، ذخیره‌سازی و ارتباطات، به‌عنوان بزرگ‌ترین زیرمجموعه بخش خدمات تأثیر زیادی داشته است. افت تقاضای داخلی و جهانی به تشدید فشار بر بخش صنعت این کشور منجر شده که هم‌زمان از شوک عرضه و تقاضا هم متأثر شده است. علاوه بر این، بخش اصلی صنعت این کشور، یعنی منسوجات و پوشاک، به دلیل تراکم حضور کارگران به شدت در معرض اختلال‌های مربوط به کووید ۱۹ قرار گرفته است.

زیرساخت‌های عمومی در پاکستان به‌واسطه سرمایه‌گذاری‌های چین و همکاری با این کشور در کریدور اقتصادی پیشرفت‌هایی داشته است. با وجود این، در مقایسه با دیگر کشورهای مشابه میزان پیشرفت بیشتر زیرساخت‌های این کشور از سرعت کمی برخوردار بوده است. این موضوع با رشد اقتصادی نسبتاً ضعیف این کشور مطابقت دارد که در ردیف یا زیر کشورهای متوسط جهان باقی مانده است. علاوه بر این، بهبود زیرساخت‌های این کشور با وجود تلاش‌های انجام شده ناکافی بوده است. بزرگ‌ترین مسئله‌ای که این کشور در حال حاضر بعد از مسایل امنیتی با آن روبرو است (در کنار نیاز شدید به انرژی و برق)، کمبود زیرساخت‌های لازم در این زمینه است. این در حالی بوده که ایران به‌عنوان یک کشور غنی از لحاظ انرژی و برق، می‌تواند با صدور خدمات فنی-مهندسی و ایجاد زیرساخت‌های لازم برای تأمین برق و گاز این کشور و همچنین مشاوره‌های تخصصی به شرکت‌های پاکستانی، همکاری‌های خود را با این کشور گسترش دهد.

۲-۲- چالش‌ها و موانع روابط ایران و پاکستان

پاکستان کشوری است که همیشه با درگیری و کودتا در داخل مواجه بوده است. ارتش همه امور مربوط به بخش حمل‌ونقل را در دست گرفته است. از جمله دلایل پایین بودن روابط اقتصادی دو کشور در سال‌های اخیر می‌توان به: تحریم بانک مرکزی، بالا بودن موانع غیرتعرفه‌ای، بالا بودن حجم مبادلات تجاری غیررسمی (قاچاق) در مقایسه با مبادلات رسمی، مکمل نبودن

۲-۲- استفاده آمریکا از صندوق بین‌المللی پول به‌عنوان اهرم فشار

هیأت اجرایی صندوق بین‌المللی پول در سال ۲۰۱۹، برای تأمین بدهی‌ها و جلوگیری از بحران رو به رشد تعادل پرداخت در ازای اقدام‌های سخت‌گیرانه ریاضتی، یک بسته وام سه‌ساله ۶ میلیارد دلاری برای پاکستان تصویب کرد. با تأیید هیأت مدیره صندوق بین‌المللی پول، یک میلیارد دلار از این مبلغ در اختیار این کشور قرار گرفت و بقیه با ارزیابی سه‌ماهه در طول سه سال در اختیار پاکستان قرار خواهد گرفت.

از مارس ۲۰۲۰، بدهی عمومی پاکستان ۲۵۶ میلیارد دلار تخمین زده می‌شود که حدود ۹۸/۲ درصد تولید ناخالص داخلی این کشور است. به‌طور مشابه از مارس ۲۰۲۰، بدهی خارجی پاکستان دود ۱۱۲ میلیارد دلار است که از این رقم، حدود ۱۱/۳ میلیارد دلار به کلپ پاریس، ۲۷ میلیارد دلار به اهداکنندگان چندجانبه، ۵/۷ میلیارد دلار به صندوق بین‌المللی پول و ۱۲ میلیارد دلار به سهام بین‌المللی مانند یوروباند^۱ و سوکوک^۲ بدهکار است. حدود ۱۲ میلیارد دلار هم به دلیل کریدور اقتصادی چین به این کشور بدهکار است. این کشور برای جبران این بدهی‌ها، به دریافت وام از صندوق بین‌المللی پول نیاز مبرمی دارد و جایگاه مهم آمریکا در این صندوق، باعث افزایش فشار علیه این کشور برای سوق دادن در مسیر موردنظر می‌شود. در کنار صندوق، سرمایه‌گذاری متقابل دو کشور در یکدیگر

از دیگر ابزارهای نفوذ آمریکا در پاکستان به شمار می‌آید. میزان سرمایه‌گذاری مستقیم آمریکا در پاکستان حدود ۴۰۰ میلیون دلار بوده که نسبت به سال‌های قبل افزایش یافته است؛ این رقم با توجه به اینکه مجموع سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در سال ۲۰۱۹ در پاکستان ۲/۲ میلیارد دلار بوده، رقم زیادی است. میزان سرمایه‌گذاری پاکستان در آمریکا حدود ۱۶۳ میلیون دلار بوده است.

۲-۳- وابستگی به عربستان و امارات

وجود اهرم‌های فشار اقتصادی و سیاسی امارات و عربستان علیه پاکستان، در مسیر گسترش روابط این کشور با ایران مشکل ایجاد می‌کند. در این ارتباط، حدود ۱/۲ میلیون نفر کارگر پاکستانی در امارات حضور دارند که بیش از ۴۰۰ هزار نفر آنها در دوبی پایتخت این کشور ساکن هستند. روی هم رفته ۱۳ درصد جمعیت دوبی را تشکیل می‌دهند و سومین گروه قومی بزرگ بعد از هندی‌ها و اماراتی‌ها هستند. بیشتر پاکستانی‌ها در بخش حمل‌ونقل مانند خدمات لجستیکی، اپراتورهای جرثقیل و رانندگی تاکسی مشغول به کار هستند، البته، در شرایط کنونی بسیاری از این بخش‌ها تحت تأثیر گسترش بیماری کرونا قرار گرفته‌اند و کارکنان آن اخراج شده‌اند یا به مرخصی بدون حقوق رفته‌اند یا از آنها خواسته شده است دستمزد کمی را دریافت کنند. در عربستان هم حدود ۲ میلیون کارگر پاکستانی در بخش‌های مختلف اقتصادی و نظامی مشغول به کار هستند، سالیانه حدود ۴ میلیارد دلار از کار این کارگران در امارات و ۵ میلیارد دلار از کار کارگران این کشور

1- Eurobond
2- Sukuk

حمل بار و افزایش هزینه تمام‌شده کالاهای صادراتی ایران شده است. در کنار این، جاده‌های غیراستاندارد و امنیت پایین در جاده‌های پاکستان، تمایل شرکت‌های بازرایی را به ارسال بار به پاکستان کاهش داده است. طبیعی است برای گسترش روابط اقتصادی لازم است این مشکلات زیرساختی برطرف شوند.

۲-۶- تبلیغات ناکافی

تبلیغات و معرفی کالاها از فنون مهم برای بازاریابی و جذب مشتری به شمار می‌آید. معرفی نشدن کالاهای ایرانی در بین مشتریان پاکستان و کم بودن تبلیغات محصولات ایران در این کشور از دیگر مشکلات توسعه تجارت دوجانبه دو کشور است. در این ارتباط، اعتمادسازی و توجه به ذائقه مشتری از اصول کار است که باید برای توسعه تجارت دوجانبه مورد توجه قرار گیرد.

پاکستان با وجود در اختیار داشتن بازار اقتصادی ۱۹۰ میلیون نفری و مرز مشترک با ایران به طول ۹۰۰ کیلومتر و اهمیت اقتصادی فراوان، برای بازرگانان ایرانی شناخته شده نیست. در همین خصوص، اتاق بازرگانی مشترک ایران و پاکستان در اوایل سال ۱۳۹۸ با هدف شناساندن ظرفیت‌های پاکستان برای بازرگانان و سرمایه‌گذاران دو کشور و همچنین تمرکز بر بازار این کشور به صورت هدفمند تشکیل شد. لازم است تبلیغات در این زمینه به صورت عملیاتی، با جدیت پی‌گیری شود.

۲-۷- موانع بانکی

از موانع مهم مبادلات تجاری با پاکستان نبود کانال‌های بانکی و مبادله مالی بین دو کشور است. به

در عربستان، عاید اقتصاد پاکستان می‌شود. حضور نیروی کار پاکستان در امارات و عربستان باعث می‌شود در موقعیت‌های خاص به‌عنوان اهرم فشار در راستای کاهش روابط پاکستان با ایران مورد استفاده قرار گیرد.

۲-۴- بالا بودن تعرفه‌های گمرکی

بالا بودن تعرفه‌های صادراتی کالاهای ایران به پاکستان یکی از مهم‌ترین موانع گسترش روابط تجاری دو کشور است. تعرفه دولت چین برای صادرات کالا به پاکستان حدود پنج درصد است، اما این میزان برای ایران در برخی مواقع به ۴۰ درصد نیز می‌رسد. این موضوع، به‌نوبه‌خود، قدرت رقابتی کالاهای ایرانی را در مقایسه با دیگر کشورهای رقیب کاهش می‌دهد.

۲-۵- بالا بودن هزینه حمل‌ونقل

حمل‌ونقل با هزینه بالا از دیگر مشکلات صادرات کالا به پاکستان به شمار می‌آید. صادرکنندگان تمام نقاط جهان از دولت یارانه حمل‌ونقل دریافت می‌کنند، اما صادرکننده ایرانی از این امتیاز بی‌بهره است. متصل نشدن شهر مرزی و منطقه ویژه اقتصادی میرجاوه به شبکه ریلی کشور موجب تحمیل هزینه‌های بیشتر به صادرکنندگان کالا و در نتیجه، افزایش قیمت تمام‌شده محصولات صادراتی به پاکستان شده است.

راه‌آهن کویته پاکستان به زاهدان در کشور فرصت دیگری است که می‌تواند هزینه تمام‌شده حمل کالا را بسیار کاهش دهد، اما استفاده از این خط نیز با مشکلاتی، به‌ویژه امنیتی مواجه شده است. مشکلاتی مانند نبود ارتباط الکترونیک بین گمرک‌های دو کشور هم سبب ترافیک در مرزهای مشترک و در نتیجه، افزایش زمان

تجارت دو کشور این است که در اوج تحریم‌های بین‌المللی از سال ۲۰۱۳، ارزش تجارت دو کشور تا سال ۲۰۱۹، حالت صعودی داشته است. این موضوع گواه این است که متغیرهای بین‌المللی در مقایسه با متغیرهای دوجانبه اثرگذاری کمتری بر روابط دو کشور دارد و در صورت رفع مسایل دوجانبه می‌توان گام‌های مثبتی در راستای ارتقای همکاری دو کشور برداشت. همکاری در حوزه زیرساخت‌ها و مسایل فنی و مهندسی، انرژی، برق و تجارت، از مهم‌ترین فرصت‌های همکاری دو کشور به شمار می‌آیند. مسایل بانکی، بالا بودن تعرفه‌های گمرکی، تبلیغات ناکافی محصولات ایرانی، بالا بودن هزینه‌های حمل‌ونقل، وابستگی اقتصادی پاکستان به عربستان و امارات و استفاده آمریکا از صندوق بین‌المللی پول به‌عنوان اهرم فشار و در نهایت، مسایل مربوط به بیماری کرونا، از مهم‌ترین چالش‌های روابط دو کشور به شمار می‌آیند. در ادامه، در راستای بهبود و ارتقای روابط اقتصادی دو طرف و تقویت امنیت اقتصادی کشور به راهکارهایی اشاره شده است:

– **تعامل فزاینده بخش‌های اقتصادی وزارت امور خارجه با پاکستان:** پیشنهاد می‌شود گسترش تعامل معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت امور خارجه و بخش‌های مرتبط در وزارتخانه‌های اقتصادی با دولت پاکستان برای تحکیم روابط اقتصادی در دستور کار قرار گیرد. علاوه بر این، قراردادهای لازم برای تضمین فعالیت بازرگانان و شرکت‌های ایرانی و سهولت تجارت بین دو کشور منعقد شود.

دلیل نبود روابط بانکی، بسیاری از تبادلات تجاری بین ایران و پاکستان خارج از مجراهای بانکی و نهادهای مالی صورت می‌گیرد. پاکستان امیدوار است با رفع سریع‌تر موانع بانکی بین دو کشور، زمینه تجارت آزاد بین دو کشور هموار شود. پاکستان گسترش روابط تجاری با ایران را منوط به اقدام‌هایی دانسته است که دولت ایران باید برای رفع موانع تجاری انجام دهد و یکی از آنها ایجاد تسهیلات لازم برای بازرگانان و سرمایه‌گذاران پاکستانی است.

بازرگانان پاکستان امیدوارند شعبه بانک ملی جمهوری اسلامی ایران در شهر تجاری بندری کراچی افتتاح شود تا از این طریق، مشکلات تبادل مالی با ایران از بین برود. با وجود این، بانک‌های پاکستانی به دلیل ترس از تحریم‌های آمریکا فعالیت خود را در ایران متوقف کردند. این در حالی است که هند برای تداوم روابط تجاری با ایران شعبه بانک کلکته را در تهران دایر کرد و در زمان تحریم‌های بین‌المللی همچنان به فعالیت خود ادامه داد. همچنین تعدادی از شعبه‌های بانک‌های چین، امارات متحده عربی و ترکیه در زمان تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران با چراغ سبز آمریکا همچنان در ایران فعالیت کردند.

نتیجه‌گیری

بررسی تجارت ایران و پاکستان نشان‌دهنده این است که با وجود همسایگی، مجاورت ژئوپلیتیکی و ریشه‌های تاریخی و فرهنگی مشترک، از ظرفیت‌های اقتصادی دو کشور برای همکاری به‌خوبی استفاده نشده است. نکته مهم در ارتباط با

باشد و زمینه را برای گسترش روابط اقتصادی ایران با پاکستان فراهم کند. در این ارتباط حتی می‌توان نقش سفارتخانه را به‌عنوان یک منبع بالقوه تبلیغ ظرفیت‌های اقتصادی ایران در پاکستان تقویت کرد.

- **برقراری پیمان پولی دوجانبه:** با توجه به مسئله تحریم‌های آمریکا و تحریم‌های بانکی ناشی از آن، انجام معاملات به دلار و ارایه خدمات بانکی مربوط به آن با دشواری‌های زیادی مواجه است. در این شرایط، توسعه پیمان پولی برای استفاده از پول‌های محلی در تجارت با پاکستان و کنار گذاشتن دلار از روند معاملات ضروری به نظر می‌رسد.

منابع:

جوادی‌ارجمند، محمدجعفر؛ بیدالله‌خانی، آرش؛ و رضایی‌زاده، پیمان (۱۳۹۱). تحلیل ژئواستراتژیکی روابط ایران و پاکستان با تأکید برعامل امنیتی. *فصلنامه مطالعات شبه قاره*، ۳(۹)، ۱۴۷-۱۸۲.

عباس‌زاده، نصرت‌اله؛ و صبوری‌پور، الهه (۱۳۹۵). *خصوصی‌سازی و اثرات آن بر عملکرد صنعت برق کشورهای عضو RCD* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

غفوری، محمود؛ و دالوند، محمد (۱۳۹۴). ارزیابی و تحلیل تهدیدیات اسلام‌گرایی افراطی در پاکستان علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نقش انقلاب اسلامی، *فصلنامه سیاسی دفاعی*، ۲۳(۹۱)، ۴۱-۷۱.

محمدی، حمیدرضا؛ و احمدی، ابراهیم (۱۳۹۴). واکاوی زمینه‌های همگرایی ایران و پاکستان (تبیینی از سه رویکرد ژئوکالچر، ژئواکونومی و ژئوپلیتیک). *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلامی*، ۵(۱۵)، ۸۵-۱۱۰.

- **سرمایه‌گذاری مشترک، به‌ویژه در حوزه‌های نساجی، چرم و صنعت بسته‌بندی:** پیشنهاد می‌شود با توجه به ظرفیت بالای پاکستان در حوزه‌های نساجی، چرم و صنعت بسته‌بندی، سرمایه‌گذاران و شرکت‌های ایرانی برای فعالیت و سرمایه‌گذاری در این حوزه تشویق شوند. با توجه به اینکه بخش اصلی اقتصاد پاکستان را این امور تشکیل می‌دهند، حضور و همکاری در این حوزه می‌تواند به دوام و ثبات همکاری‌های اقتصادی دو کشور بینجامد.

- **ارایه خدمات فنی و مهندسی مورد نیاز پاکستان:** شناسایی و معرفی نیازهای خدمات فنی - مهندسی مورد نیاز پاکستان و حضور به‌موقع شرکت‌های داخلی، می‌تواند گام مهمی در راستای ارتقای همکاری‌های دوجانبه دو کشور باشد. در این ارتباط، پیشنهاد می‌شود حمایت‌های لازم برای ارایه خدمات فنی و مهندسی فراهم شود.

- **ایجاد شبکه توزیع محصولات ایرانی و اعطای نمایندگی فروش:** پیشنهاد می‌شود، برای معرفی مزیت‌های رقابتی کالاها و خدمات ایران در بازار پاکستان شبکه‌های توزیع محصولات ایرانی ایجاد شود و اعطای نمایندگی فروش و پخش کالاهای ایران از سوی تولیدکنندگان ایرانی به بازرگانان پاکستان در دستور کار قرار گیرد و ایجاد شبکه خدمات پس از فروش به‌عنوان ابزار جلب اعتماد مشتری مطرح شود.

- **تبلیغات و برگزاری نمایشگاه‌های تخصصی برای کالاهای ایرانی:** تبلیغات و برگزاری نمایشگاه‌های تخصصی کالاهای ایرانی در بخش‌های کشاورزی و مواد غذایی، شیمیایی، پتروشیمی و نساجی با هدف فروش و صادرات می‌تواند گام مؤثری برای بازاریابی و جذب مشتری